

Dit is een pamflet over literatuur als uitweg. Over meerstemmigheid en identiteit. Een pleidooi voor de vrijheid te kunnen kiezen wie of wat je wilt zijn, of worden, jezelf, een ander, iedereen voor mijn part, en daar de taal voor te gebruiken.

Ik dacht dat ik wist wie ik was. Een geëngageerde romanschrijver. Zo een die er niet voor terugdeinst dwars door en over grenzen als gender, sociale klasse, culturele achtergrond et cetera heen te schrijven; niet óver, maar vanuit karakters en geschiedenissen die niet de hare zijn. Mannen, Afro-Amerikanen, gevangenen, vluchtelingen. Een schrijver die zich onderdompelt in die ‘andere’ werelden en fictie – de roman – ziet als dé literaire vorm om de complexe, tegenstrijdige werkelijkheid te benaderen, te onderzoeken, te ervaren en er

woorden voor te vinden.

Maar sinds ik – in een schrijfgroep – samenwerk met collega-schrijvers in detentie, van wie sommigen lange tot zeer lange vrijheidsstraffen uitzitten, voel ik de noodzaak scherper na te denken over mijn schrijverschap en de betekenis ervan.

‘Wie ik ben’ als schrijver heeft een heel andere relevantie gekregen. En dat voelt als een bevrijding.

2

LITERATUUR ALS UITWEG

De eerste 'echte' schrijver die ik ontmoette was Sal Santen (1915-1998), chroniqueur van het Amsterdamse Joodse leven van voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Zeventien was ik en ik schreef een boekverslag voor mijn eindexamen vwo over hem en zijn werk. Vanuit Deventer reisde ik met de trein naar Amsterdam-Noord, waar hij me in zijn krappe woning in Banne Buiksloot ontving, een paar kilometer van het Zonneplein in Tuindorp Oostzaan waar hij als kind was komen wonen toen Tuindorp nog een eiland was van moderniteit, volksverheffing en optimisme in een zee van weilanden en water. Aardige, bescheiden man. Santen had, voordat hij besloot te gaan schrijven, al een heel leven achter de rug. Als enige van zijn Joodse familie had hij de oorlog overleefd vanwege zijn 'ge-

mengde' huwelijk met de stiefdochter van de bekende Nederlandse revolutionair-socialist Henk Sneevliet (die in 1942 in Duitse gevangenschap werd geëxecuteerd). Na de oorlog was Sal Santen 'beroepsrevolutionair' geworden in de trotskistische Vierde Internationale en had hij in Algerije in de gevangenis gezeten vanwege betrokkenheid bij het antikoloniale verzet. Daar was hij teleurgesteld geraakt, niet in zijn idealen, maar wel in sommigen van zijn politieke 'vrienden', die hem als een baksteen hadden laten vallen toen hij ze het hardst nodig had. In de literatuur had hij zijn nieuwe bestemming gevonden.

Sal Santen was een 'originale keuze', vond mijn leraar Nederlands, die als vrijdenker nieuwsgierig was naar schrijvers die hij zelf nog niet had gelezen en enthousiaste leerlingen aanmoedigde hun eigen weg te vinden. (Zo liet hij me bijvoorbeeld ook *De schaamte voorbij* van Anja Meulenbelt, een van de eerste echte Nederlandse feministische romans, op mijn leeslijst zetten).

Wat mij als tiener raakte in het werk van Santen was, behalve zijn indrukwekkende verhaal, vooral de ongekunstelde gevoeligheid en eerlijkheid van zijn blik en vertelstem. Gedetailleerd beschreef hij zijn leven en dat van zijn naasten, vanaf zijn jeugd tot aan de breuk met zijn linkse kameraden. Schijnbaar schaamteloos schreef hij over zijn schuldgevoel als enige overlever en zijn worstelingen met seksualiteit, over de pijnlijke conflicten met zijn beroemde schoonvader en andere politieke

diehards voor wie de strijd voor de 'goede zaak' boven alles ging, soms zelfs boven liefde en vriendschap. Hoewel geen fictie las zijn werk wél zo.

Als ik hem met schrijvers van nu zou moeten vergelijken denk ik aan de Franse Édouard Louis, die in zijn *Weg met Eddy Bellegueule* en *Ze hebben mijn vader vermoord* even meedogenloos als sensitief het armoedige en gewelddadige arbeidersmilieu van zijn jeugd beschrijft, waar hij als homoseksueel en aspirant-schrijver en intellectueel niet in past. Of met Karin Amatmoekrim, die in haar roman *Het gym* over haar jeugd in IJmuiden schrijft, waar ze als een van de weinige Surinaamse kinderen, en ook nog uit een eenoudergezin, op het gymnasium probeert te overleven en op zoek is naar haar identiteit.

Hoe het gesprek met Sal Santen verliep herinner ik me niet meer, maar wat ik nog wél weet is dat hij meteen doorhad dat ik óók ooit schrijver wilde worden, lang voordat ik er zelf van durfde te dromen. Hij gaf me ongevraagd tips: 'Schrijf iedere dag, maakt niet uit wat, ook niet of het goed is of niet, maar zo ontwikkel je discipline en je eigen stem.' Dat ik het nu nog weet, zegt veel over de impact van zijn opmerking. Daaruit bleek dat hij me echt zag. Hij was gul en wilde duidelijk iets 'doorgeven'. Het was 1979. Diezelfde leraar Nederlands die Santen interessant vond en me complete vrijheid

gaf mijn eigen leeslijst samen te stellen (dus ook vertalingen van buitenlandse boeken), gaf me een 9 voor mijn scriptie. ‘Jij kunt schrijven,’ zei hij tussen neus en lippen door toen ik twee jaar later mijn diploma haalde. Ook die opmerking sloeg ik voor altijd op, zonder er op dat moment ook maar enige consequentie aan te verbinden. Schrijver worden was geen optie. Geen beroep. Niet eens een droom. Ondanks mijn ontmoeting met Santen en de fascinatie voor zijn werk associeerde ik literatuur vooral met schrijvers als Harry Mulisch of J.D. Salinger (*The Catcher in the Rye*), een soort onbereikbare halfgoden die hun eigen universum creëerden; kunstenaars die boven of buiten de alledaagse werkelijkheid stonden. Dat ik weinig vrouwelijke auteurs kreeg aangereikt op school (en daarbuiten) zal bijgedragen hebben aan het feit dat het niet in me opkwam het schrijverschap te ambiëren, hoewel ik volgens mijn ouders en leraren kon ‘worden wat en wie ik wilde zijn’. Voor mijn ouders en grootouders, die opgroeiden in arbeidersmilieus, was literatuur een ‘hogere’ kunst, iets waar ze niet vanzelfsprekend toegang toe hadden. Dat zal meegespeeld hebben. Toen mijn opa en oma ontdekten dat hun zoon (mijn vader) van lezen hield, spaarden ze maanden achtereen bonnetjes van de Coöperatie om boeken voor hem te kunnen kopen. Mijn vader gaf *De negerhut van oom Tom*, *Alleen op de wereld* en *Robinson Crusoe* (speciale vereenvoudigde edities voor kinderen) weer aan mij en toen ik die boeken las, zo rond mijn

tiende, wilde ik niets anders dan verhalen schrijven. Zodra ik kón schrijven, op mijn zesde, maakte ik mijn eerste boekje, compleet met getekend omslag en boek-titel (*Mariekes eerste schoolreisje*) en toch zou het ruim twintig jaar duren voordat ik op het idee kwam dat ik romanschrijver zou kunnen worden.

Mijn (voor)ouders wisten al wél dat literatuur en kunst een uitweg konden bieden, een blik op een ander leven en een andere toekomst, op verhéffing zeg maar, voor henzelf én voor anderen. Dat we tegenwoordig de term ‘verheffing’ niet snel meer gebruiken vanwege de betuttelende bijklank, doet niets af aan de betekenis die hij voor mijn (voor)ouders had: ze wilden zich juist ontwikkelen en bevrijden van het juk van ‘kerk, staat en kapitaal’. Ze waren sterk maatschappelijk en politiek geëngageerd. Mijn ouders speelden *Tramlijn begeerte* van Tennessee Williams. Ze traden met hun amateurgezelschap ‘Wijk 16’ (genoemd naar de naam die de arbeidersbuurt Knutteldorp in de oorlogsjaren had, waar de acteurs en actrices woonden) op in schouwburgen en volgden acteerlessen van Arend en Teunke Hauer, de ouders van acteur en filmster Rutger Hauer. De Hauers hadden zich uit idealisme én omdat hun eigen professionele toneelcarrière door de oorlog was verwoest, gestort op de training en begeleiding van amateurspelers uit arbeidersmilieus. Amateurtoneel zoals zij dat speelden had destijds een emancipatorisch doel en had ook

het nodige aanzien. De voorstellingen werden serieus gerecenseerd in de lokale kranten en naar uitvoeringen werd niet alleen reikhalzend uitgekeken door de spelers maar ook door buurtgenoten en andere mensen uit Deventer en omstreken, die anders zelden in schouwburgen kwamen en voor wie zo ook nieuwe werelden opengingen.

Mijn ouders spraken daar met trots over, hoewel mijn moeder, ondanks Arend Hauers aandringen ('Je hebt talent!'), nooit naar de toneelschool in Amsterdam was gegaan. Zoiets was voor haar als 'fabrieksmeisje' in Deventer ongeveer hetzelfde als in een raket naar Mars reizen. Mijn vader werd boekhouder bij een tapijtfabriek, wat al heel wat was voor het milieu ('kansarm' zouden we nu zeggen) waarin hij opgroeide. Ondanks of misschien juist vanwege zijn opwaartse sociale mobiliteit naar de lagere middenklasse en omdat hij eigenlijk een hekel aan cijfers had en juist van taal hield, raakte hij vervreemd van zichzelf en zijn omgeving en ontwikkelde een ernstige angststoornis, waardoor hij al jong arbeidsongeschikt werd en regelmatig in psychiatrische ziekenhuizen verbleef.

Toch moeten mijn ouders me met hun verhalen over toneel en verheffing en over Arend en Teunke Hauer hebben geïnspireerd en geïnjecteerd met een bepaalde dosis (zelf)vertrouwen, want toen ik op mijn zesen-twintigste compleet instortte en overspannen raakte na jaren hysterisch hard werken, eerst als stagiair en daar-

na als verslaggever bij *Vrij Nederland* (ik zou wel bewijzen dat ik niet ‘gestoord’ was en zou ‘mislukken’, zoals mijn vader), besloot ik, eenmaal op adem gekomen, niet terug te gaan naar ‘de krant’, maar – te proberen – romanschrijver te worden. Want dat was wat ik liever wilde dan iedere week een nieuw journalistiek verhaal ‘halen’ en opschrijven, besepte ik. Ik wilde langere tijd aan een tekst werken en via de taal en de verbeelding – fictie dus – de werkelijkheid (mijn tamelijk *focked up* werkelijkheid in eerste instantie) onderzoeken, begrijpen én, denk ik nu, transformeren. Dát was het moment dat ik teruggacht aan de opmerking van mijn leraar Nederlands (‘Jij kunt schrijven’). En aan Sal Santen, die destijds een auteur in mij zag, én dat benoemde op een volstrekt serieuze manier, alsof ik een aspirant-collega van hem was in plaats van een onzekere scholier van zeventien. Het gaf mij de moed te durven geloven in een droom.

Ik zie nu pas dat mijn verwantschap met Santen verder gaat dan het schrijverschap alleen. Ondanks zijn desillusie in zijn linkse ‘kameraden’, was Santen een schrijver die zich, middels zijn werk, zijn diepmenselijke blik én zijn onpretentieuze profilering als auteur (hij mythologiseerde nooit zijn talent of schrijverschap; omschreef zichzelf als een ‘bang Jodenjongetje’), met hart en ziel verbond aan de sociale (emancipatie)beweging waaruit hij voortkwam, zonder in te boeten op artistieke vrijheid

of autonomie. Integendeel zelfs: als er iemand kritisch durfde te zijn op die sociale beweging, zijn eigen milieu, én op zichzelf, was het Santen wel. De literatuur was voor hem de ultieme vrijplaats. En misschien ook wel een medicijn tegen verbittering en teleurstelling, waar hij met zijn geschiedenis van verlies, oorlog, verraad en schuldgevoel alle redenen toe had. Literatuur, kortom, als uitweg, als vehikel voor (persoonlijke) emancipatie en bevrijding en vrijplaats waar de werkelijkheid ontleed, bezongen, betreurd, geanalyseerd én getransformeerd kan worden. ‘De doden leven voort, mijn kinderen hebben hun familie terug,’ zei hij over zijn monumentale oeuvre in een interview met Elsbeth Etty (1990). In de literatuur kon hij ongegeneerd kwetsbaar en eerlijk zijn over alles en iedereen, en een wereld herscheppen waarin zijn vermoorde dierbaren springlevend waren. Santen leverde zich in zijn romans willens en wetens en met huid en haar uit aan de lezer, die hij daarmee toegang verschafte tot zijn eigen hoogstpersoonlijke universum en binnenwereld; waarmee hij de literatuur zo ook tot vrijplaats van die lezer maakte. ‘Dapper zijn,’ noemde hij dat, ‘omdat het goed is.’